

РЕАЛІЗАЦІЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА: ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ ТА МЕХАНІЗМ

**Бабаніна Вікторія - кандидат юридичних наук, доцент, докторант
докторантури та аспірантури Національної академії внутрішніх справ**

УДК 343.21

В статье исследовано понятие реализации уголовного законодательства, раскрыты его признаки, а также изложены отдельные положения о механизме реализации уголовного законодательства. Констатируется, что реализация уголовного законодательства является структурным элементом уголовно-правового регулирования и одновременно его завершающей стадией. Раскрыто семантическое значение механизма реализации уголовного законодательства в трех аспектах как: определенной системы; определенного метода или способа; совокупности определенных процессов. Предложено рассматривать механизм реализации уголовного законодательства в широком и узком смысле. Обращено внимание на то, что механизм реализации, с одной стороны, является процессом, а с другой – результатом. Аргументирована необходимость выделения общего (касается реализации всего уголовного законодательства), специального (касается реализации определенной уголовно-правовой нормы или нескольких таких норм как в пределах одного, так и нескольких уголовно-правовых институтов) и индивидуального (касается реализации уголовно-правовых норм в определенной жизненной ситуации) уровней механизма реализации уголовного законодательства.

Ключевые слова: уголовное законодательство, реализация уголовного законодательства, механизм реализации уголовного законодательства, уголовная ответственность, уголовно-правовое регулирование, уголовно-правовая норма, уголовно-правовые отношения.

This article is concerning on studying of criminal legislation realization definition; its features as well as some provisions on criminal legislation realization mechanism have been disclosed. It is acknowledged criminal legislation realization is a structural element of criminal law regulation and simultaneously its closing stage. Semantic meaning of criminal legislation realization mechanism has been given in three aspects as: certain system; certain method or means; assemblage of certain processes. It was proposed to contemplate criminal legislation realization mechanism in its broad and narrow meanings. An attention was paid to the fact that realization mechanism is a process on the one hand and a result on the other. A necessity to distinguish general (concerning realization of all criminal legislation), special (concerning realization of certain criminal legal norm or some such norms within one or several criminal legal institutes) and individual (concerning criminal legal norms realization in certain real-life situation) levels of criminal legislation realization mechanism has been argued.

Key words: criminal legislation, criminal legislation realization, criminal legislation realization mechanism, criminal responsibility, criminal law regulation, criminal law norm, criminal law relations.

În articol este studiat conceptul realizării dreptului penal, dezvăluite semnele acestuia, inclusiv relatate dispoziții speciale privind mecanismul de realizare a legislației penale. S-a constatat că aplicarea legislației penale este elementul structural al dreptului juridico-penal și în același timp, stadiul final al acestuia. A fost deconspirată importanța semantică a mecanismului de realizare a legislației penale în trei aspecte, precum: sistem concret; sistem concret de metode și posibilități; procese comune concrete. S-a propus a analiza mecanismul de aplicare a legislației penale pe larg și restrâns (proces-rezultat). Se atrage atenția asupra faptului că mecanismul de implementare este, pe de o parte, un proces și, pe de altă parte, un rezultat. Este argumentată necesitatea desemnării generale (se referă la implementarea întregii legislații penale), speciale (referitoare la punerea în aplicare a unei anumite norme penale sau a mai multor astfel de norme atât în cadrul uneia, cât și în mai multe instituții juridico-penale) și individuale (referitoare la aplicarea normelor de drept penal într-o situație concretă) nivelurilor mecanismului de punere în aplicare a dreptului penal.

Cuvinte cheie: legea penală, punerea în aplicare a legii penale, mecanismul de punere în aplicare a dreptului penal, răspunderea penală, reglementarea dreptului penal, normele dreptului penal, relațiile de drept penal.

Актуальність теми дослідження. Реформування сфери кримінальної юстиції України супроводжується оновленням і національного кримінального законодавства. У Кримінальному кодексі України з'являються нові норми, а в окремих випадках і нові інститути як реакція держави на сучасні виклики у сфері кримінально-правового регулювання суспільних відносин. Кримінальне законодавство відіграє важливу роль у врегулюванні суспільних відносин, пов'язаних з вчиненням суспільнонебезпечних діянь, визнаних злочинними законом про кримінальну відповідальність.

Яким би якісним не було кримінальне законодавство, але без належної його реалізації неможливо забезпечити оптимально ефективне та результативне виконання завдань правового забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам.

Однак, не всі норми Кримінального кодексу України безперешкодно втілюються у життя, тобто не завжди має місце їх необхідна реалізація. Труднощі на шляху реалізації кримінального законодавства, а також помилки, які допускаються при цьому, насамперед послаблюють ефективність протидії злочинності, дискредитують правозастосовну діяльність відповідних органів у цій сфері. Це шкодить

кримінально-правовому регулюванню суспільних відносин і водночас актуалізує необхідність дослідження механізму створення та реалізації кримінального законодавства як у динамічній, так і статичній площинах. Для того, щоб належним чином забезпечувалася реалізація кримінального законодавства, треба, щоб існував та дотримувався відповідний механізм його створення та реалізації.

Аналіз останніх досліджень. Окремі аспекти реалізації кримінального законодавства переважно в контексті кримінально-правового регулювання суспільних відносин досліджували відомі вчені, такі як Ю.В. Баулін, П.С. Берзін, Н.О. Гуророва, О.О. Дудоров, М.І. Мельник, І.І. Митрофанов, О.В. Наден, В.О. Навроцький, А.В. Наумов, М.І. Панов, Є.Д. Скулиш, В.Я. Тацій, В.І. Шакур, С.Д. Шапченко та інші.

Незважаючи на ваговий внесок вчених у розв'язання проблем реалізації кримінального законодавства, значна їх частина залишилася поза увагою дослідників, а окремі запропоновані ними положення продовжують залишатися дискусійними. Водночас, комплексних досліджень механізму реалізації кримінального законодавства України не проводилося.

У цій ситуації категорія «реалізація кримінального законодавства», з усіма її компонентами, відіграє важливу роль, оскільки допомагає оцінити стан кримінально-правового регулювання суспільних відносин, виявити вади,

які існують у цьому процесі та запропонувати шляхи досягнення оптимально можливого результату.

Метою статті є визначення поняття та ознак реалізації кримінального законодавства, а також розкриття основних положень щодо механізму реалізації кримінального законодавства.

Виклад основного матеріалу. Реалізація кримінального законодавства як процес і як результат має необхідні структурні елементи, риси, властивості, структуру, які поєднані в певному механізмі.

Саме категорія механізм дозволяє охопити увесь процес реалізації кримінального законодавства в усіх його проявах. Дослідження механізму реалізації кримінального законодавства дозволяє виявити всі елементи його системи, простежити їх взаємозв'язок та тенденції розвитку.

Нині в теорії кримінального права немає ґрунтовних розробок механізму реалізації кримінального законодавства [10, с. 343; 4, с. 215–216], зокрема не сформульовано визначення цього поняття, не розкрито зміст його елементів, відсутні науково обґрунтовані правила реалізації кримінального законодавства, детально не розкриті її форми. Тому у суб'єктів реалізації кримінального законодавства відсутні необхідні орієнтири на шляху реалізації прав і обов'язків визначених у законі про кримінальну відповідальність. З огляду на зазначене настала необхідність розробки не лише теорії механізму реалізації кримінально-правової норми (як це пропонується в теорії кримінального права [6]), але й створення теорії щодо механізму реалізації кримінального законодавства.

Відсутність належного механізму реалізації кримінального законодавства є однією з найбільш вагомих причин низької ефективності кримінально-правових норм. Натомість дослідження механізму реалізації кримінального законодавства є важливим орієнтиром підвищення ефективності правозастосовної діяльності.

Реалізація кримінального законодавства є, по-перше, структурним елементом кримінально-правового регулювання, по-друге, завер-

шальною стадією кримінально-правового регулювання.

Реалізація кримінального законодавства стосується реалізації статей КК України, в яких закріплені відповідні кримінально-правові норми. Тому реалізація кримінального законодавства здійснюється крізь реалізацію кримінально-правових норм.

У тлумачному словнику реалізувати означає: 1) здійснювати, робити реальним, втілювати що-небудь у життя; 2) переводити на гроші, продавати [1, с. 1204]. Екстраполюючи семантичне значення цього терміна на реалізацію кримінального законодавства, можна стверджувати, що це насамперед втілення цього законодавства у життя через поведінку відповідних суб'єктів, реальне виконання його положень. Це втілення прав і обов'язків суб'єктів кримінально-правових відносин у їх поведінці.

Схожим чином тлумачать реалізацію права й вчені у галузі теорії держави та права, зокрема визначаючи її як втілення приписів правових норм у правомірній поведінці суб'єктів права, в їх практичній діяльності [8, с. 419], здійснення їх приписів у практичних діях (бездіяльності) суб'єктів [7, с. 129], завершальну стадію правового регулювання, що представляє собою процес втілення норм права в життя шляхом здійснення суб'єктивних прав і юридичних обов'язків [9, с. 12], реальне, практичне перетворення у життя формально-визначених правових приписів через правомірну поведінку суб'єктів права (дії чи бездіяльності) з метою задоволення основних потреб людини, суспільства і держави шляхом використання методів та форм, передбачених законодавством країни [2, с. 7].

Таким чином, під реалізацією кримінального законодавства слід розуміти втілення, закріплених у законі про кримінальну відповідальність, прав і обов'язків суб'єктів цього процесу у життя (у реальні кримінально-правові відносини). Тому реалізація усього кримінального законодавства пов'язана з індивідуальною поведінкою суб'єктів, чії права і обов'язки закріплені в кримінально-правових нормах.

Аналізуючи зазначені визначення, варто звернути увагу на те, що реалізація кримінального законодавства *має правомірний характер*, оскільки здійснюється в межах кримінально-правових норм. Як слушно зауважує М.Д. Гнатюк, правомірна поведінка суб'єктів права означає, що будь-які вчинки учасників суспільних відносин повинні бути засновані на правових приписах або бути такими, що не заборонені ними [3, с. 12].

Однак, це не означає, що у разі вчинення певним суб'єктом протиправних дій, наприклад, злочину не відбувається реалізація кримінального законодавства. Навпаки, правомірна реалізація кримінального законодавства є своєрідною реакцією на неправомірні дії в межах кримінально-правових відносин. У зв'язку з цим варто погодитися з Т.Ю. Фалькіною в тому, що правопорушення в даному випадку є результатом процесу самореалізації, а норма права не реалізована, а порушена [9, с. 12]. Тобто порушення кримінально-правових норм ніяк не є реалізацією кримінального законодавства, однак такий юридичний факт якраз і спричиняє запуск механізму реалізації кримінального законодавства.

Н.П. Ждиняк стверджує, що реалізація забороняючих кримінально-правових норм – це форма дії, прояву їх якісних властивостей, спрямованих на досягнення певного результату [5, с. 300–306]. Безумовно, реалізація кримінального законодавства повинна мати певний результат, який залежить від виду кримінально-правових норм, які підлягають реалізації в межах того чи іншого кримінально-правового інституту.

Таким чином, реалізація кримінального законодавства полягає у втіленні у життя, визначених кримінально-правовими нормами, правил поведінки у формі правомірних діянь суб'єктів кримінально-правових відносин.

Реалізація кримінального законодавства відбувається в певних межах з використанням певних засобів та з дотриманням визначеного порядку. Це упорядкований процес, який не може здійснюватися сам собою. Він потребує певного механізму.

Така кримінально-правова категорія, як «механізм реалізації кримінального законо-

давства», є недостатньо розробленою в науці кримінального права. На сьогодні не зрозуміло, що слід розуміти під таким механізмом, яке його змістовне наповнення, зокрема з яких елементів він складається.

З огляду на це варто насамперед проаналізувати семантичне значення слів, які утворюють зазначений термін.

У тлумачному словнику «механізм» має такі значення: 1) пристрій, що передає або перетворює рух; 2) внутрішня будова, система чого-небудь; 3) метод, спосіб; 4) сукупність станів і процесів, з яких складається певне фізичне, хімічне та ін. явище [1, с. 665].

Слово «реалізовувати» означає: 1) здійснювати, робити реальним, втілювати що-небудь у життя; 2) переводити на гроші, продавати [1, с. 1204]. Під життям в контексті з'ясування змісту терміну «механізм реалізації кримінального законодавства», очевидно, слід розуміти реальні кримінально-правові відносини.

Екстраполюючи зміст зазначених слів на досліджуваний термін, можна стверджувати, що у буквальному розумінні механізм реалізації кримінального законодавства може означати: 1) систему втілення кримінального законодавства в кримінально-правові відносини; 2) метод або спосіб такого втілення; 3) сукупність процесів, з яких складається реалізація кримінального законодавства.

Виходячи з цього, механізм реалізації кримінального законодавства можна розглядати принаймні у трьох аспектах: 1) як певну систему; 2) як певний метод чи спосіб; 3) як сукупність певних процесів.

Тому слід розглядати механізм реалізації кримінального законодавства у **широкому та вузькому** розумінні. У широкому розумінні цей механізм охоплює всі вищезазначені аспекти, а у вузькому – лише один з них. Наприклад, під механізмом реалізації кримінального законодавства можна розуміти систему форм його реалізації.

На підставі з'ясування семантичного значення відповідних термінів слід зауважити, що механізм реалізації можна такого розглядати як певний процес та результат. Тому в межах цієї категорії слід виділити матеріальну та процесуальну сторони.

Причому предметом цього дослідження повинна бути саме матеріальна сторона, точніше кримінально-правова, тобто та, що закріплена в кримінальному законодавстві.

Механізм реалізації кримінального законодавства слід розглядати на декількох рівнях: загальному, спеціальному та індивідуальному.

Загальний рівень стосується реалізації усього кримінального законодавства. На цьому рівні можна виявити та пізнати певні тенденції чи закономірності в реалізації кримінального законодавства, спрогнозувати перспективи його розвитку, зокрема удосконалення.

Спеціальний рівень стосується реалізації певної кримінально-правової норми або декількох таких норм як у межах одного, так і декількох кримінально-правових інститутів. Наприклад, реалізація заохочувальних кримінально-правових норм звільнення від кримінальної відповідальності та від покарання і його відбування.

Індивідуальний рівень стосується реалізації кримінально-правових норм у певній життєвій ситуації. Він обмежується індивідуально визначеними суб'єктами і пов'язаний з конкретними юридичними фактами (наприклад, вчиненням злочину певним суб'єктом злочину або звільненням його від покарання тощо).

Важливо визначити мету та завдання механізму реалізації кримінального законодавства. Найважливішою метою механізму реалізації права, на думку Т.Ю. Фалькіної, є ефективне здійснення суб'єктами своїх прав і юридичних обов'язків. До завдань механізму реалізації прав входить розширення соціальної активності суб'єкта по здійсненню своїх прав і юридичних обов'язків, формуванню правової культури суспільства і окремого суб'єкта [9, с. 15].

Крім того, слід зазначити, що в теорії кримінального права відсутнє визначення механізму реалізації кримінального законодавства. Тому насамперед слід звернутися до споріднених механізмів, що функціонують у юридичній науці. Так, на основі співвідношення механізму реалізації кримінального законодавства з механізмами кримінально-правового впливу, кримінально-правового регулювання, реалізації кримінальної відповідальності та реалізації

кримінально-правової норми, можна визначити поняття механізму реалізації кримінального законодавства як сукупності процесів (система або метод чи спосіб) втілення у життя закріплених у кримінально-правових нормах прав і обов'язків суб'єктів кримінально-правових відносин у формі неухильного дотримання, виконання, використання та застосування.

За результатами проведеного дослідження можна зробити такі **висновки**.

1. Реалізація кримінального законодавства полягає у втіленні у життя, визначених кримінально-правовими нормами, правил поведінки у формі правомірних діянь суб'єктів кримінально-правових відносин. Реалізація кримінального законодавства є, по-перше, структурним елементом кримінально-правового регулювання, по-друге, завершальною стадією кримінально-правового регулювання.

2. За результатами семантичного аналізу терміну «механізм реалізації кримінального законодавства» встановлено, що його слід розкривати принаймні у трьох аспектах: 1) як певну систему; 2) як певний метод чи спосіб; 3) як сукупність певних процесів. Тому механізм реалізації кримінального законодавства слід розглядати у широкому та вузькому розумінні. У широкому розумінні цей механізм охоплює усі вищезазначені аспекти, а у вузькому лише один з них. Наприклад, під механізмом реалізації кримінального законодавства можна розуміти систему форм його реалізації.

На підставі з'ясування семантичного значення відповідних термінів слід також зауважити, що механізм реалізації можна розглядати як певний процес та результат.

3. Механізм реалізації кримінального законодавства слід розглядати на декількох рівнях: загальному, спеціальному та індивідуальному.

Загальний рівень стосується реалізації всього кримінального законодавства. На цьому рівні можна виявити та пізнати певні тенденції чи закономірності в реалізації кримінального законодавства, спрогнозувати перспективи його розвитку, зокрема удосконалення.

Спеціальний рівень стосується реалізації певної кримінально-правової норми або декількох таких норм як у межах одного, так і декількох кримінально-правових інститутів.

Наприклад, реалізація заохочувальних кримінально-правових норм звільнення від кримінальної відповідальності та від покарання і його відбування.

Індивідуальний рівень стосується реалізації кримінально-правових норм у певній життєвій ситуації. Він обмежується індивідуально визначеними суб'єктами і пов'язаний з конкретними юридичними фактами (наприклад, вчиненням злочину певним суб'єктом злочину або звільненням його від покарання тощо).

Механізм реалізації кримінального законодавства України – це сукупність процесів (система або метод чи спосіб) втілення у життя закріплених у кримінально-правових нормах прав і обов'язків суб'єктів кримінально-правових відносин у формі дотримання, виконання, використання та застосування.

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови : уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2009. 1736 с.
2. Гнатюк М. Д. Правозастосування та його місце в процесі реалізації права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2007. 19 с.
3. Гнатюк М. Д. Правозастосування та його місце в процесі реалізації права: дис. ...

канд. юрид. наук: 12.00.01 / НАН України; Інститут держави і права ім. В.М.Корецького. Київ, 2007. 211 с.

4. Жалинский А. Э. Уголовное право в ожидании перемен: теоретико-инструментальный анализ : монография. Москва : Проспект, 2015. 289 с.

5. Ждиняк Н. П. «Реалізація» та «застосування» забороняючих кримінально-правових норм: співвідношення понять. *Форум права*. 2012. № 1. С. 300–306. URL : <http://www.nbuv.gov.ua/ejournals/FP/2012-1/12gnpnscpr.pdf>

6. Литвинов А. С. Механизм и формы реализации норм уголовного права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Москва, 2012. 28 с.

7. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посіб. Київ : Атіка. 2001. 176 с.

8. Скакун О. Ф. Теория государства и права. Харків: Консум, 2000. 704 с.

9. Фалькина Т. Ю. Формы реализации права и механизм их осуществления : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Нижний Новгород, 2007. 25 с.

10. Шаблистий В. В. Безпековий вимір кримінального права України: людиноцентристське дослідження : монографія. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ : Ліра ЛТД, 2015. 420 с.